

բարբառները¹ և ընդունէին աշխարհիկ լեզուի (աշխարհաբարի) և գրաբարի՝ մէկի կամ միւսի ներկայիս մէջ անհրաժեշտութիւնը՝ համաձայն արդի ժամանակակից գրականութեան պայմաններին։ Եթէ յաջողուի այս, որի մասին կասկածում ենք, այն ժամանակ մեր գրականութիւնը գեղեցիկ, ցերեպանկաւոր համալսարաններում մէջ առաջ երթալով կը ծաղկի, կը բարգաւաճի, առանց կանգ առնելու ժամկէտաւորութեան դժուարութիւններին հանդիպելով առաջադիմութեան շարժում։ Մենք վերևում չենք դնում, որ համաժողով չենք մտնում։ Բաղձաբեր խմբագրութեան կարծիքին։ — «Չի տեսնուի, չի գլխաւոր, չի լսել կամ չի յաղթում» առաջադրած բառերի դէմ մենք իսկականը կը դնենք այստեղ չտեսնէք, չգլխաւոր, չլսուի, չյաղթում, համաձայն Եւրոպայի և Բալթիկի պատասխաններին ծանօթութեան կամ տեսութեան։ Սակայն հարց. ի՞նչպէս գործածել չը և չ։ Մեր կարծիքով բաղձաւոր տառերով սկսող բառերի առջև հարկաւոր է չը, որինք, չը ստացաւ, չը գտնուեց, չը գլխաւոր, չը տեսաւ... իսկ ձայնաւորների առաջ չ, օրինակ՝ չազատել, չտեսել, չամալել, և այլն։ Թէև այս տեսակ գործածութիւնը ուղիղ կը լինի, բայց աւելի լաւ է, թէ բոլոր բառերի առաջ առանց խտրութեան չ գործածել, միանգամայն վերացնելով աւելորդը²։ Մենք վերև չենք տեսնում, որ ուղղագրութիւնը անհնարաւոր է, դիւրացնելու համար պէտք է բառերը (նոյն իսկ ոճերի որակը) համաձայնեցնել, հակիրճեցնել, և մենք օրինակ բերելով վրա բառը միայն. իսկ ի՞նչ կասէք աղաւթ, դղաւթ, նղաւթ անունների մասին, լաւ չէ, որ գրուին սրաւ, դղաւ, նղաւ. կամ յատաշարիմութեան, յարաշարիմութեան օրինակներ կը բերեն, սակայն ես չեմ ժխտում, չկայ օրինակ առանց բացատրութեան... Հակառակ դէպքերում կարելոր է բանաւոր գրագէտների կողմից միջոցներ մտա-

ծել, համարամարդի առանձին կանոններ սահմանել, ժամանակ է վերջապէս...

Գրիգոր Բաղասեանց

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԽԱՆԻԿ ԽԱՅԱՐ ՓԱՇՏԱՅԻ

Մին ի նշանաւոր և ի գլխաւոր անձանց կաթողիկէայ Հայ Հասարակութեան Աղեքսանդրոյ՝ Խալիլ Խալաթ Փաշայն՝ որդի կենդանագիր պատկերը հոս ներկայացնենք։ Իւր ընտանիքը գաղատացի է ծագմամբ, ալիքը ծնեալ է ի Պէյրութ, և այն տեղի դպրացաց մէջ ընդունած է իւր դաստիարակութիւնը։

Հոն ի Պէյրութ՝ ի սկզբան վաճառականութեան հետամուտ եղաւ, բայց ապա պաշտօնի մտաւ մաքսատունը իւր գնահատող բոլոր Պէյրութի մաքսատանց։ Փանի մը տարի այն պաշտօնը վարելէ ետքը, տեսնելով որ իր շահու գիտաւորութեան չէր պատասխաներ, հրաժարեցաւ ու դարձեալ տոռաւինք դադար վաճառականութեան։ Եւ մի և նոյն ատեն Բորդուգալի հիւպատոսարանը կ'ընտրէր զինքը իւր առաջին թարգման։

Խալիլ Խալաթ՝ անկեղծ, մեծանշան, առաւանձնաւ և սիրելի բնաւորութեամբ ոմն եղած է միշտ. անոր համար ալ ամեն ատեն ամենուն համակրութիւնը վայելած է։ Զինքը ձանցողը կ'ըսեն, թէ անկարելի է հետը վերաբերութիւն ունենալ և սիրով չկապուել։

Աղքատասիրութիւնը այն աստիճանի տալ գորուած է սրտին մէջ՝ որ ո՛վ ալ ըլլայ որ իր գիտութեանը դիմէ, ո՞նչան ձեռք ետ չդառնար։ Պէյրութ եղած ժամանակը կը պատմեն թէ որ մը՝ գործոց ձախորդութեան պատճառաւ՝ մոմստութիւն մէջ ընկզմած փողոցը կը քալէր։ Ճամբան՝ տղոց տէր աղքատ մը առջեւը կ'ըլլէ. սա գիտնալով անոր առատաձեռն ընաւորութիւնը, կը մերձենայ ու լայագին աչք — «Խալիլ էֆէնտի» կ'ըսէ, խնայել որդուս և ինծի օգնութիւն մը բրէ՞ս։ — Այն օրը Խալիլ էֆէնտի իւր քաւկին մէջ միայն երկու մէծտիւթէ գրամ ունէր։ Սա կայն գրամը նուազութիւնը իրեն խափան չըլլար բարերարութիւն ընելու։ Աղաւաղորդին արտասուքը սիրտը կը ճմրէն. չի հանդուրժի կը հանէ այն բոլոր բոլոր ունեցած որկու մէծտիւթէ գրամը կու տայ աղաւաղորդ աղքատ

1. Հայոց մէջ ես կ'առաջարկէի որ լինէր միջազգային լեզու «Արաբական» բարբառը, սակայն այդ մասին միւս անգամ։

2. Ըն գործածութիւնը կարելոր ենք տեսնում աղալայափական — բանաստեղծական գրականութեան մէջ՝ վանկեր կազմելու և յանգր պահպանելու համար և առողջագրութեան ժամանակ։

մարդուն, մաքէն լսելով — «բա է որ ես անդրամ մնամ, քան թէ այս աղքատ մարդուն աղաքը առանց հացի տանջուին» : —

Խալիլ Լիֆէնտիին այս բարեգործութիւնը անվարձ չմնաց, մանաւանդ թէ կրնայ զուր-ցուիլ՝ որ իւր բաղդին դուռը բացողը այս բարի գործը եղած ըլլայ : Եօթնեակ մը ետքը յաջող ձեռնանկ մը զինքը մեծագումար դրամոյ տէր ըրաւ : Եւ այս բանս վրան այն աստիճանի սպաւորութիւն ըրաւ որ այնուհետեւ բարեբարութիւնը Խալիլ Լիֆէնտիին սրտին մէջ բոլորովին արմատացաւ :

Այս ատեններս Խալիլ Խայաթին եղբայրը՝ Վիկտոր Նասրի Աղեքսանդրիոյ մէջ հաստատուած էր և հոն ինքզինքը տուած էր վաճառականութեան : Երկու եղբայրք այս ճիւղին մէջ միաբան աշխատելով և իրարու ձեռք տալով՝ այն աստիճանի յառաջադիմեցին որ Նասրի Վիկտոր Լիֆէնտիին Աղեքսանդրիոյ վաճառականաց մէջ կարեւոր և էական դիրք մը բռնեց և համբաւ ստացաւ : Այս իր յաջողութեանց ժամանակ յարմար պատեհ մըն ալ ընդ առաջ ելաւ՝ որ զինքը համոզեց ամուսնանալու : Խալիլ Խայաթ այս պարագային

Խալիլ Խայաթ փայտյ

գայիս աւելի չբեղութիւն տալու համար, բոլոր ընտանեզ եկաւ յԱղեքսանդրիա հարսանեաց հանդիսին ներկայ գտնուելու : Հոն՝ Խալիլ՝ վաճառականութեան ընդարձակ ասպարէզը տեսնելով միտքը հաստատեց տնով տեղով այն հուշակաւոր վաճառաշահ քաղաքը փոխադրուիլ, և այնպէս ալ ըրաւ : և Եգիպտոսի Աղեքսանդրիոյ քաղաքը հաստատուեւ լէն ետքը սկսաւ բուն իւր բաղդը :

Իւր գործունէութեամբը, իւր անխնայ ճար-

տարութեամբը և մարդամօտի ու սիրելի ընաւորութեամբը, ծանօթացաւ այն տեղի գլխաւոր ու կարեւոր գործող մարդոց, և գլխաւորապէս՝ Պարսից տէրութիւնը ներկայացնող Հիւպատոսին : Եգիպտոս Պարսկաւ տանէն կ'ընդունէր ծխախոտին դամպաքի կոչուած մասը : Խալիլ Խայաթ այն դամպաքիի մաքսաւորութեանը մէջ անկանոնութիւն մը դէտեց հակառակ դաշնադրութեանց որ եղած էին կանխաւ երկու տէրութեանց մէջ : Այն

անկանոնութիւնը զգացուց որոշ պիտոյ էր, և ապա իրեն առիթ առնելով, մտաւ երկու տէրութեանց վիճին մէջ և յաջողեցաւ զոր-
ծերն այնպէս հաշտեցնել որ երկու տէրու-
թիւնք ալ օգուտ քաղեցին: Բայց այն զոր-
ծով ինքն ալ անշահ չմնաց. պահանջեց Ե-
գիպտոսի վարչութիւնէն որ Եգիպտոս մտած
դոմպարիին մէնավաճառութիւնը առանձին
իրեն տարւի. և յաջողեցաւ Բաշադրու-
թեամբ այն իրաւունքը եօթը տարուան հա-
մար իր վրան առաւ. ապա յաջողեցաւ մինչեւ
տասնութէկ տարի երկնցնել տարի: Այս դաշնա-
դրութեան զօրութեամբ Խալիլ Խայաթ այն-
քան օգտեցաւ ու հարստացաւ՝ որ Աղեքսան-
գրիով ամենէն ճոխ վաճառականաց մին ե-
ղաւ:

Խալիլ Խայաթ նոյն իսկ մեծ արդիւնք
ունի ընդհանուր Եգիպտոսի ժխախտի գոր-
ծածութեան բարեկարգութեանը մէջ յօդու-
րաբարութեան. և այս բարեկարգութեան հետ
Եգիպտոսի վարչութիւնը իրեն պարտական
է եթէ իւր ժխախտի մուտքը առաւելած է:
Վասն զի Եգիպտոսի հողէն ելած ժխախտ-
տին յոռութիւնը տեսնելով, Խալիլ Խայաթ
համոզեց տէրութիւնը որ խափանէ ժխախտ-
տի մշակութիւնը: Այն գործով Եգիպտոս
բռնապետեցաւ բոլոր իւր ժխախտը դրան
ընդունելու, և անով տէրութեան մուտքը
հաւաքատեցաւ:

Անկէ ետքը Խալիլ Խայաթ եռամեայ դաշ-
նադրութեամբ առաւ տէրութեանէն ամեն տե-
ղերէ եկած սիկաքի մէնավաճառութիւնը:
Իսկայ քիչ ատենէ տեսնելով որ ժողովուրդը
անելի հակամէտ էր քլանիկի գործածութեան,
պայմանեալ ժամանակը լրանալէն յետոյ՝
հրաժարեցաւ այն մէնավաճառութեանէն, յետ
ընդի իւր դաշնադրութեան ամենայն պաշ-
տանները, թէ տէրութեան և թէ ժողովուրդեան
նկատմամբ:

Անկէ ետքը Խալիլ Խայաթ առաւ իւր վրան
Ռուսայի և Շարաֆի՝ կարծիք ծովուն վրայ
եղած աղագործարարաց արտառութիւնը՝ ե-
րեսուն տարուան գաշնադրութեամբ: Անկէ
եկած բոլոր աղը Խայաթ Խալիլ չնդգատան
ղրկելու իրաւունք ունի, այլ չկրնար Եգիպտոս
մտնել: Այն աղագործարարնք ձեռք առնելով
Խայաթ Խալիլ աշխատեցաւ կարգաւորելու,
կատարելագործելու և վերածելու եւրոպա-
կան աղագործարարանաց ճին: Անով յաջողե-
ցաւ դաշնուք առաջին կարգի աղագործարանք
ընել և յաղթել բոլոր միւս աղագործա-
րանաց որ կարմիր ծովուն վրայ կը գտա-
նուին:

Խայաթ Խալիլ փայլան մեծ սէր ունի ձեռք

և ձիարաւի, և հռչակաւոր են իւր ախոքն
թէ ի Գահրիէ և թէ յԱղեքսանգրիա, ուր
կը սնուցանէ իւր բազմաթիւ և շեղատես
երկվարներն, զիստաբապտա արաբական՝ այլ
և եւրոպական ցեղերէ: Զիարաւի հանդէս
չըլլար որու շմասնակցին իւր գեղեցիկ ու
կարին ձիերն. և հազիւ երբեք կը հան-
դիպի որ առաջին մրցանակը շահուուն. սա-
կան երբեք չդիպիր որ անվարձ մնան:

Փաշայիս ոչ աննշան դրամագլուխը իւր
զբաղած վաճառականութեան ճիւղերուն վը-
րայ դրուած է. ասկայն անկէ դատ ունի
նաեւ իւր առանձին կառնածներն: Իսկ իւր
բնակութեան տեղին յԱղեքսանգրիա և ա-
նոր բովանդակած շեղ կահին ճոխութիւնը՝
արդարեւ իշխանական է: Կրնանք իրաւապէս
ըսել, թէ Խալիլ Խայաթին տանը մէջն է որ
մարդ կրնայ գաղափար ունեւլ արեւելեան
չալլ ճոխութեան շեղապիտութիւնը:

Հարկ չէ ըսել թէ այսպիսի անձի մը բա-
րեկամութիւնը սասնալու համար որչափ
մարդիկ ճետամուտ կ'ըլլան. արդարեւ փա-
շայիս բարեկամք բազմաթիւ են: Նոյն իսկ
Եգիպտոսի Խուրմիլին սիրելի՝ Փաշայս կրնայ
պարծիլ թէ անոր բարձր մտերմութիւնը կը
վայելէ:

Ունայն չհամարուի հոս մասնաւոր մտեր-
մութեան մը դիտողութիւնը յիշատակել: Թէ
Փաշայս և թէ իւր ընտանիքը մեծ բարե-
պաշտութեան ցոյց տուած են ու կուտան
միշտ: Իւր տունը նահպետական տան կը
նմանի: Քրիստոնէական անկեղծ ջերմեան-
դութիւնն այն աստիճանի է որ Աստուա-
ծածնայ պատկերին առնելէն ոչ երբեք ճրա-
դը կը մարի. և առանց անհոգանալու կամ
ամենեւին մոռնալու իրենց հայրենաւանդ սո-
վորութիւնը, ամեն գիշեր տղայն ընտանիքը
խմբովին կը ժողովին և իւրեանց գոհութեան
սղօթքն աս Աստուած միաբան կը մատու-
ցանն:

Եւ ահա այսպիսի բարեպաշտական հոգւոյ
հետեւանք համարելու եւք Աղեքսանգրիոյ Հայ
կաթողիկոսի հասարակութեան նոր եկեղեց-
ւոյն շինութիւնը: Վասն զի երբ այժմեան
Եգիպտոսի կաթողիկէ վիճակաւորը շատ մը
գոհիք ընելով յաջողեցաւ փոքրիկ մատուռ
մը կանգնելու, Խալիլ փաշայն անոր անբա-
ւականութիւնը տեսնելով, յորդորմամբ և
ջանիւք Պետրոս Արեւեան Վ.Ի.Յ. որչեց ծոյնը
ի հիմանք և աւելի մեծ շինել: Ասոր հա-
մար կարեւոր էր օչ փոքր դումար դրամոյ
ծախք: Բայց Խալիլ Փաշայն ամեն զոհ յանձն
առաւ, և մէկ մը որ շինութեան խօսքը բեր-
նէն հանեց, իւր դիտաւորութիւնը այնպէս
հաստատուն եղաւ, որ ինքն իսկ իւր բեր-

նով կ'ըսէր Պետրոս Արեւեան Վ.Ի. — « Եթէ գիտնամ որ չունիմ ուրիշ դրամ բայց եթէ որչափ բաւական է եկեղեցւոյ շինութեան, ամենպէս ինչ կը զոչեմ որպէս զի տուած խօսքս լիովին կատարեմ. թէ և այնուհետեւ մուրալու բռնադատեալսմ » : — Այս բանս յայտնի կը ցուցնէ Փաշային մեծանուն ոգին և իւր անխաղաղ բնաւորութիւնը : Կարծես որ Աստուած ալ այսպիսի բարեբար անձի մը վրայ իւր մասնաւոր օրհնութիւնը առատացուցած է, և հետեւեալը կրնայ ապացոյց մը համարուիլ : Վասն զի մինչդեռ մէկ կողմանէ նորակառոյց եկեղեցւոյն հիմունքը կը դնէր, իւր վաճառականութեան նիւթոց մէնափաճառութեան առանձնայնորհութեան պայմանաժամը կը լրանար : Նոյն ատեն շատ և հզօր նախանձորդը կը կանգնէին իրեն դէմ և կը ջանային այն առանձնաշնորհութիւնը ձեռքէն առնուլ : Վտանգը մեծ էր. սակայն եկեղեցւոյն հիմունք դեռ եւս չէին բարձրացած երբ Փաշայս՝ ամեն դժուարութեանց յաղթելով՝ կը յալողէր նոյն դաշնագորութիւնը դարձեալ ուրիշ քսանուհինգ տարուան համար նորոգել տեղութեան հետ :

Եկեղեցւոյ շինութենէն յետոյ ազգայնոց իղձն եղաւ այնպիսի անձի մը արդիւնքը արտաքին ցոյցով մը վարձատրել : Այսու նպատակաւ խնդրուեցաւ Բարձրագոյն Դռնէն ու բերել տրուեցաւ փաշայութեան աստիճանը զոչարագարդ քանանալով :

Հարկ կը համարիմ ըսել որ նոյն եկեղեցւոյն մէջ, հանդիսաւոր տօնախմբութեանց առթիւ մասնաւորապէս, Փաշայս՝ խորանին ձախակողմը՝ Գաղղոյ հիւպատոսին աթոռին հանդէպ՝ իւր յատուկ աթոռն ունի :

Փաշայիս ընկեր է ամեն գործոց մէջ իւր եղբայրը՝ Վիկտոր Նսարի Պէյն : Սա իսկ իւր Պէյութեան տիտղոսը եկեղեցւոյ շինութեան առթով ունեցաւ : Այլ կը ցաւինք որ Պէյիս լուսանկար կենդանագիրը ձեռքբերիս չունենալով՝ չենք կարող թերթիս մէջ ներկայացնել :

Երկու եղբայրը ալ ամուսնացած են, այլ մի և նոյն տան մէջ կը բնակին՝ իրր նազայեռակալն ընտանիք : Բայց միայն խալիլ Փաշայն գտական մը ունի՝ օրիորդ, որու ազնիւ դաստիարակութիւն մը տուած է :

Մի անգամ միայն աւիթ ունեցայ Փաշայիս հետ տեսնուելու. այն ատթով և ընտանեբար խօսելով համարձակեցայ ըսել իրեն .

— Փաշայ, ձեր այնքան կատարելութեանց վրայ մէկ անկատարութիւն մը կը նշմարեմ :

— Դնորհակալ եմ ձեր ազնուութեանը որ

վրաս մէկ անկատարութիւն մը միայն կը նշմարէ : Բայց արդեօք կրնամ հարցնել թէ ինչ է այդ անկատարութիւնը, — ըսաւ Փաշայն ժպտելով :

— Ձեր ազգային լեզուն չէք խօսիր :

— Այո, պատասխանեց քաղցրութեամբ. ազգային լեզուիս ծանօթութիւնը չունիմ. բայց ասորկայ շնուպեցնեք սրտիս ազգասիրական ոգին : Եթէ իմ ժամանակս և ծննդեան տեղեացս մէջ հայ լեզուին մշակութիւնն եղած ըլլար, այսօրուան օրս չէր ըլլար մէկ մը՝ որ ինծի այդպիսի մեղադրանք դնէր : Եւ անշուշտ մեղադրելի պիտի ըլլամ անոնք՝ որ մեր օրերուն հազարաւոր միլիոններն ունենալով, նախագաս կը համարին օտար լեզու մը, մոռանալով իրենց ազգասիրութեան առաջին պարտքը, որ է իրենց ազգային լեզուին ուսումը : Եւ ես դիտաւորութիւն ունիմ այսուհետեւ ուշադիր ըլլալ ու ջանալ որ հայ մանկուոյն չլքակարին այն միջոցը որ կարելու են ի կրթութիւն և յուսուն իրենց ազգային լեզուին : —

Փաշայս լաւ գիտէ ու կը խօսի արաբերէն, սաճկերէն, գաղղիարէն և իտալերէն լեզուները :

ԱՆԳՂԻԱՅԻ ՀՆՏԱՔՆՆԻՉ ԱՐԵԱՒԱՆՔԻ ՄԸ

Կ Ո Տ Ո Ր Ա Ծ Ը

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ առաջին օրերը (1897) Անգղիացի մարդոց փոքր խմբիկ մը ժողով գէպի Պէյնի քաղաքը երթալու ճամբայ ելաւ : Այս խմբիկը կազմողն էր Ֆիլիփս ընդհանուր հիւպատոսը, Քորէլէնդ Քրօուֆօրտ հազարապետը, Պորըկըն հազարապետը, Նիճէրի ծովեղերեայ պաշտպանողութեան զօրաց հրամանատար Մէլինկ հարիւրապետը, նոյն զօրաց մէկ թեւին սպայ, Լոք և Քէմպլը պարոնները՝ հիւպատոսական պաշտօնատար, Իլիոդ, թշկական պաշտօնայ, և Բաուիս և Կորտոն պարոնայք, քաղաքացի արք : Ատեղ հետերինն ունէին նաև շատ մը Քրօուսեր և ընկի բեռնակիրներ : Ընդհանուր հիւպատոսին ետքդ՝ Այվի, այս արտագնացութենէն ետ դարձաւ տեղեկութիւն բերելով, թէ բոլոր այն խմբին մարդիկ՝ ընկի ուղեկիցներով մէկտեղ, կտորուներ էին Ալբիլէի Պէյնին թագաւորին մարդիկներէն :